

Н. М. Савчук (Умань, Україна)

МОТИВАЦІЯ ТОПОНІМІКОНУ МІСТА КИЄВА

Стаття присвячена дослідженню топонімів в українській мові. Автором узагальнено і систематизовано теоретичні матеріали з теми дослідження. В статті досліджено поняття «топоніміку» та висвітлено особливості мотивації топонімів. Методом вибірки відібрано топоніми міста Києва зі словника-довідника. Л. Пономаренко. Автор наводить класифікації топонімів в сучасній українській лінгвістиці. Запропоновано власну класифікацію топонімів міста Києва, в основу якої покладено критерій мотивації. Охарактеризовано етимологію походження назв, які послужили мотиваційним підґрунтям для утворення топонімів міста Києва.

***Ключові слова:** топонімікон, топонім, мотивація, класифікація, місто Київ, українська мова.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Топонімікон міста – це складова ономастичного простору, яка характеризується вживанням найменувань на позначення міських, географічних та історичних об'єктів. Найменування в системі топонімічного простору виникають під впливом історичних подій та потреб сьогодення, а тому часто марковані соціально-культурною складовою, або емоційно-естетичними факторами. Відповідно, топоніми є мотивованими лексичними одиницями. Д. Г. Бучко зауважує, що мотивація топонімів дозволяє відносити їх до одиниць вторинної номінації відносно апелятивних назв, які послугували основою їх виникнення [2, с. 114]. В результаті вторинної номінації утворюються деривати-топоніми. Для їх утворення можуть використовуватись різні засоби, такі як детермінологізація, граматико-морфологічні зміни, семантичні трансформації тощо.

Актуальність дослідження зумовлено підвищенням інтересу до культурної спадщини України, зокрема в аспекті вивчення найменувань, які мають історичне та культурне підґрунтя. Топоніміка як наука пов'язана з історією народу, які заселяли територію в минулому або проживають на ній сьогодні. Закріплюючись в мові, топоніми формують систему найменувань, які входять до ономастичного простору лексичної системи української мови. Їх вивчення дозволить не тільки систематизувати топонімічні назви для одного з міст України – його столиці Києва, але й поповнити знання про культурні традиції, минулі події тощо, які закріпилися в топонімічній назві.

Формування цілей статті. Метою проведення даного дослідження є визначення особливостей топонімів Києву як найменувань, що належать до вторинної мотивації. В цілях статті необхідно розглянути поняття топоніму та проаналізувати види топонімів міста Києва, в семантиці яких спостерігається мотивація міфологічного, історичного, культурного та інших планів.

Аналіз основних публікацій та досліджень. Дослідженню поняття та семантичних класифікацій топонімів присвячені численні наукові роботи: В. В. Лучик досліджує проблематику історичних змін у топоніміконі української мови як результату українського державотворення [7]; О. А. Мороз досліджує топоніми як лексичні одиниці української мови. Автор виділяє когнітивні, прагматичні та конотативні аспекти, які впливають на семантику та структуру топонімів на основі аналізу топонімічних одиниць фразеології в художніх текстах [8]; В. І. Павлюк досліджує проблеми писемної та усної інтерпретації топонімів на матеріалі ономастичних назв сучасної англійської мови [10] та ін.

Мотивацію ономастичного простору української мови та власне топонімікону досліджували такі науковці: Л. В. Непоп-Айдачич досліджує топоніми, мотивовані назвами квітів на матеріалі власних назв в польській мовній картині світу [9]; О. М. Тищенко досліджує топоніми Комишанського краю Херсонської області та змісту фокусу мотивації

мікротопонімів з фактору антропоцентричного на соціальний та економічно-господарський [16]; О. В. Цвіткова досліджує мотивацію як важливий елемент семантизації власних назв. Дослідниця аналізує рівні вмотивованості/невмотивованості топонімів на матеріалі власних назв костромської топонімії [18]; В. О. Яцій досліджує назви населених пунктів Івано-Франківської області, мотивовані християнськими канонічними іменами. Особливу увагу дослідник приділяє дослідженню відпатронімих ойконімів та назв населених пунктів, мотивованих жіночими іменами [19] та ін.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено означену статтю. Незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених вивченню топонімів та особливостей мотивації ономастичних найменувань, мотиваційні аспекти утворення топонімів міста Києва не досліджувались належним чином. Вивчення мотивації топонімікону міста Києва повинно будуватися на взаємозв'язку трьох наук: історії, географії та, насамкінець, лінгвістики. Частково ономастичний простір міста Києва було досліджено в роботі Ю. І. Дідур «Мотиваційна структура ергонімікону» [6]. Дослідниця аналізує мотивацію ергонімікону на матеріалі власних назв трьох міст – Києва, Москви і Лондона і пропонує власну класифікацію ергонімів, яка налічує 12 класів найменувань, мотивованих тими чи іншими факторами; І. Б. Гирич досліджує топонімікон київських вулиць як прояв національної пам'яті [4] та топонімію Києва як результат історичного розвитку міста [3]; Т. І. Панекіна досліджує особливості семантики та функціонування назви Київ в українських прислів'ях та приказках [11] та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В цілях нашого дослідження звернемося до поняття «топоніму» та класифікацій топонімів, які сьогодні пропонуються дослідниками. В. Д. Бондалетов відносить до топонімів будь-які географічні об'єкти (міста, країни, моря, річки, гори та ін.) [1, с. 7]. Х. Л. Ханмагомедов

називає топонімами найменування, які мотивовані такими чинниками: територіально-географічним (назва – територія); соціально-економічним і політичним (назва – подія, як правило, історичного змісту) [17, с. 32].

О. Гнатишин зауважує, що топоніми розрізняються в залежності від об'єкту, який вони позначають. Дослідниця пропонує виділяти 1) ойконіми (назви міст, сіл та інших населених пунктів); 2) гідроніми (назви річок, водойм та інших водних об'єктів); 3) ороніми (назви гір, гірських хребтів та інших об'єктів рельєфу); 4) топоніми, мотивовані назвами тварин; 5) топоніми, мотивовані назвами рослин [5]. В сучасній лінгвістиці найбільш повною вважається класифікація О. А. Сизової. Дослідниця пропонує класифікувати топоніми за семантичним значенням та структурними і словотворчими особливостями. Вона виділяє такі групи топонімів: 1) назви, мотивовані іменами і прізвищами людей; 2) назви, мотивовані позначенням роду діяльності або професії; 3) назви, мотивовані соціальним статусом або майновим становищем людини; 4) назви, мотивовані етнічними показниками населення; 5) назви, мотивовані характеристиками ландшафту [14, с. 211]. Незважаючи на відмінність класифікацій, основний критерій, який покладено в їх основу – це критерій географічного або територіального розташування. Кожен топонім співвідноситься з певним територіальним об'єктом, як наприклад, з річкою, містом, селищем тощо. Мотивація топонімів простежується у закономірності відношень між позначуванним і позначуваними явищами, між зовнішньою формою та внутрішнім змістом слова. Як переконана О. В. Суперанська, географічні назви відображають або минуле, або сучасне й «мають або повинні мати історичне пояснення» [15, с. 106]. Топонімам також властива історична вмотивованість.

Об'єднавши наведені класифікації та поклавши *критерій мотивації* в основу утворення топоніму, ми можемо виділити наступні види топонімів в місті Києві (За основу дослідження взято 100 одиниць, систематизованих методом вибірки з роботи Л. Пономаренко «Київ. Короткий топонімічний довідник. Довідкове видання» [12]):

1) топоніми, мотивовані іменами та персоналіями (5%), наприклад: гідронім *Либідь* – «права притока Дніпра. Назва річки походить від імені сестри засновників Києва Кия, Щека і Хорива [12, с. 40]; *Андріївська гора* – «Назва «Андріївська гора» усталилася опісля побудови на ній Андріївської церкви (1749-1754 роки): за легендою, саме тут апостол Андрій Первозванний благословив заснування майбутнього міста і встановив із цієї нагоди хрест. Андріївська гора дала назву Андріївському узвозу і Андріївській вулиці (до середини ХІХ століття таку ж назву мала початкова ділянка сучасної Володимирської вулиці)» [12, с. 4]; *Аскольдова могила* – «Історична місцевість у Печерському районі... За літописом, саме тут у 882 році поховано київського князя Аскольда (Осколда), вбитого разом з іншим київським князем Діром за наказом князя Олега, який після того захопив владу в Києві» [12, с. 5].

Серед топонімів цієї групи, важливе місце займають топоніми, мотивовані іменами відомих історичних осіб (героїв війни, поетів і письменників, скульпторів, художників, священнослужителів та ін.). Наприклад: *Байкова гора* – «Назва «Байкова гора» пов'язана із героєм Вітчизняної війни 1812 року генерал-майором С. В. Байковим (невідомо – 1848), який у 1830 році придбав ділянку землі на узбережжі р. Либідь для побудови власною хутора» [12, с. 7]; *Феофанія* – «Місцевість, поселення у Голосіївському районі. Сучасна назва – від 1803 року: надана з благословення київського митрополита Банулеско на честь настоятеля Михайлівського Золотоверхого монастиря Феофана Шиянова, який в 1802 році одержав у цій місцевості угіддя для заміської дачі» [12, с. 73];

2) топоніми, мотивовані релігійними символами, християнськими та язичницькими віруваннями та ін. (3%), наприклад: *Бабин торжок* – «Історична місцевість у центральній частині Києва. Назва місцевості походить від встановлених тут свого часу статуй богів («баб») і квадриги коней, привезених у 989 році київським князем Володимиром Святославичем з походу на Херсонес» [12, с. 6]; *Біскупицина* – «Історична місцевість у

Подільському районі. Назва Біскупщина відома з 1604 року, коли грамотою польського короля Сигизмунда згадані землі було передано у власність католицькою» [12, с. 9]; *Видубичі* – «Історична місцевість у Печерському районі. Назва місцевості походить з переказу про те, начебто саме тут з Дніпра випірнув («видибав») дерев'яний ідол давньослов'янського язичницького бога Перуна, скинутий у Дніпро зі Старокиївської гори під час Хрещення Русі у 988 році» [12, с. 15];

3) топоніми, мотивовані етнічною семантикою (1%). Наприклад: *Євбаз* – «Історична місцевість, колишній базар на місці сучасної площі Перемоги та довколишньої території (Шевченківський район). Назва «Євбаз» розшифровується як Єврейський базар. Має народне походження» [12, с. 24];

4) топоніми, мотивовані географічно-територіальними реаліями (1%), наприклад: *Бессарабка* – «Історична місцевість довкола сучасної Бессарабської площі. Назва місцевості зумовлена тим, що в ХІХ столітті вона слугувала основним місцем найму на сезонні будівельні роботи («Бессарабська біржа») селян, значна частина яких була походженням з Бессарабії (тепер Молдова і частина Одеської області)» [12, с. 9];

5) топоніми, мотивовані особливості ландшафту та рельєфу (3%), наприклад: *Горенка* – «Село, річка, урочище на північно-західній околиці Києва. Назва народного походження – від особливостей рельєфу (невелике підвищення серед лісу)» [12, с. 20]; *Забара* – «Урочище на *Пріорці*. Назва має давнє походження – від давньослов'янського слова «бар» (вологе місце перед болотом або між схилами; мілководна грядка на дні річки)» [12, с. 26]; *Оболонь* – «Історична місцевість, промзона, жилмасив у Оболонському районі. Назва «Оболонь» – від давньослов'янського «оболонь» («болонь», «болонье») – низьке узбережжя ріки, прирічні луки, які заливаються весняним паводком» [12, с. 48];

б) топоніми, мотивовані гідронімами (7%), наприклад: *Борщагівка* – «Історична місцевість, група сіл, житлові масиви у Святошинському районі. Назва походить від р. Борщагівка (інші назви – Бортівка, Боршувка і

Жилка), що була лівою притокою р. Нивки» [12, с. 11]; *Конча-Заспа* – «Історична місцевість, лісовий заповідник, зона відпочинку в Голосіївському районі. Назва місцевості походить від озер Конча і Заспа, що в давнину утворилися з рукавів Дніпра (на планах та в документах XVIII-XIX століть вже фіксуються як самостійні водойми). У свою чергу, назви цих походять від місцевих діалектних слів: «заспа» – мілководне озеро або річковий Рукав, «конча» – поросле очеретом та іншою болотною рослинністю або напівпосохле та пересипане піском колишне дно річки.» [12, с. 34].

Деякі мотивовані назви служать засобом вторинної номінації для інших топонімів, складовим елементом яких вони є: *Братська Борщагівка, Микільська Борщагівка, Михайлівська Борщагівка, Петропавлівська Борщагівка, Софіївська Борщагівка* [12, с. 12].

7) топоніми, мотивовані назвами професій, ремеслом або родом діяльності (3%), наприклад: *Академмістечко* – назва мотивована розташуванням вулиці між «бульваром Академіка Вернадського, вулицею Академіка Доброхотова і проспектом Академіка Палладіна» [12, с. 4]; *Будища* – «Місцевість на Вигурівщині. Назва походить від давньослов'янського слова «будище» – місце, де було розташоване кустарне виробництво по виготовленню смоли, дьогтю, селітри, поташу (влаштувалося в лісі або на межі поля і лісу)» [12, с. 13]; *Гончарі* – «Урочище, історична місцевість, колишне передмістя Києва (Подільський район). Назва походить від розташованих тут у давнину гончарних майстерень, що існували до XIX століття» [12, с. 21];

8) топоніми, мотивовані назвами тварин (2%). Наприклад: *Біличе поле* – «Урочище, історична місцевість. Назва «Біличе Поле» походить від великої кількості білок, які водилися тут» [12, с. 9]; *Вовча гора* – народна назва від тварини «вовк» [12, с. 16];

9) топоніми, мотивовані назвами рослин (3%): *Коноплянка* – «Урочище, струмок на *Пріорці*. Назва «Коноплянка» має народне походження – від колись рясних заростей коноплі» [12, с. 34]; *Корчувате* –

«Історична місцевість, поселення у Голосіївському районі. Назва народного походження – від давньослов'янських «корч» (кущ, пень)» [12, с. 35]; *Липки* – «Історична місцевість у Печерському районі. Назва – від липового гаю, насадженого в середині XVIII століття в районі сучасної Липської вулиці (вирубаний у 1828 році)» [12, с. 39-40];

10) топоніми, мотивовані абстрактними поняттями (1%). Наприклад: *Дорогожичі* – «Історична місцевість. Охоплює територію між річками Глибочицею, Сирець і Кирилівським монастирем (вулиця Олени Теліги, 12). Можливе походження назви від як місця, де сходяться дороги, від словосполучення «дорого жити»» [12, с. 24].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що топоніми займають важливе місце в історичній та культурній спадщині українського народу. Основним фактором віднесення назви до класу топонімів служить фактор географічного розташування. В результаті дослідження мотивації топонімів, нами були виділені наступні їх групи в топоніміконі міста Києва: 1) топоніми, мотивовані іменами та персоналіями (5%), 2) топоніми, мотивовані релігійними символами, християнськими та язичницькими віруваннями та ін. (3%), 3) топоніми, мотивовані етнічною семантикою (1%), 4) топоніми, мотивовані географічно-територіальними реаліями (1%), 5) топоніми, мотивовані особливості ландшафту та рельєфу (3%), 6) топоніми, мотивовані гідронімами (7%), 7) топоніми, мотивовані назвами професій, ремеслом або родом діяльності (3%), 8) топоніми, мотивовані назвами тварин (2%), 9) топоніми, мотивовані назвами рослин (3%), 10) топоніми, мотивовані абстрактними поняттями (1%). В основі мотивацій топонімів міста Києва лежать імена відомих історичних постатей і подій, реалії суспільно-політичного життя, народні спостереження (топоніми, мотивовані назвами рослин, тварин тощо).

Подальший інтерес для дослідження представляє аналіз мотивації словотворчих елементів топонімікону міста Києва.

Література

- 1) Бондалетов, В. Д. Русская ономастика: учеб. пособие для студ. спец. «Русский язык и литература» / В. Д. Бондалетов. – М.: Просвещение, 1983. – 224 с.
- 2) Бучко Д. Г. Характеристика номінації поселень давно і новозаселених територій України (на матеріалі ойконімії Тернопольщини та Миколаївщини) / Д. Г. Бучко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: ТНПУ, 2011. – Вип. 2. – 2008-2011. – 244 с.
- 3) Гирич І. Б. Топонімія Києва як відбиття історичної пам'яті / І. Б. Гирич // Пам'ятки України : Історія та культура. Науковий часопис. – 2014. – №5. – С. 62-71.
- 4) Гирич І. Б. Сучасна київська топоніміка як вияв історичної свідомості / І. Б. Гирич // Національна та історична пам'ять. – 2013. – Вип. 8. – С. 133-141.
- 5) Гнатишин О. Походження топонімів України / О. Гнатишин // Колосок, 2015. – № 3. – С. 40-43.
- 6) Дідур Ю. І. Мотиваційна структура ергонімікону / Ю. І. Дідур // Записки з ономастики: збірник наукових праць / ред. кол. О. Ю. Карпенко (відп. Ред.) [та ін.]. – Одеса: Астропринт, 2013. – Вип. 16. – С. 51-59.
- 7) Лучик В. В. Відновлення історичних топонімів як чинник українського державотворення / В. В. Лучик // Магістеріум: мовознавчі студії. – 2011. – № 43. – С. 49-53.
- 8) Мороз О. А. Топоніми в українській мові: когнітивний, прагматичний, конотативний аспекти / О. А. Мороз // Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Філологія. – 2011. – Вип. 5. – С. 45-51. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vmdu_2011_5_13.pdf

- 9) Непоп-Айдачич Л. В. Топоніми, похідні від назв квітів, у польській мовній картині світу / Л. В. Непоп-Айдачич // Мовознавство. Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. – 2010. – Випуск 12. – С. 120-125.
- 10) Павлюк В. І. До питання писемної та усної інтерпретації топонімів сучасної англійської мови [Електронний ресурс] / В. І. Павлюк. – Режим доступу: <http://naukajournal.org/index.php/Paradigm/article/view/393>
- 11) Панєкіна Т. І. Назва Київ в українських прислів'ях та приказках [Електронний ресурс] / Т. І. Панєкіна. – Режим доступу: <http://karpenko.in.ua/wp-content/uploads/2012/12/Panekina.pdf>
- 12) Пономаренко Л. Київ. Короткий топонімічний довідник. Довідкове видання /Л. Пономаренко, О. Різник. – К.: Видавництво «Павлім», 2003. –124 с.
- 13) Річки, струмки, протоки, затоки і канали Києва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wek.kiev.ua/>
- 14) Сизова Е. А. К проблеме классификации топонимических единиц//Университетские чтения – 2011. Материалы научно методических чтений ПГЛУ. – Часть V. – Пятигорск: ПГЛУ, 2011. – 244 с.
- 15) Суперанская А. В. Имя через века и страны / А. В. Суперанская. – М.: Наука, 1990. – 192 с.
- 16) Тищенко О. М. Топоніміка Комишанського краю Херсонської області / О. М. Тищенко // Українська мова. – 2010. – №1. – С. 46-50.
- 17) Ханмагомедов Х. Л. Географический фактор в топонимии / Х. Л. Ханмагомедов // Вестн. Прикарпат. ун-та. Сер. филология. – 2011. –№ 29-31. – С. 31-35.
- 18) Цветкова Е. В. Мотивированность – немотивированность в топонимии (на материале костромской топонимии) / Е. В. Цветкова // Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова. – 2010. - Т. 16. – №2. – С. 202-206.
- 19) Яцій В. О. Назви населених пунктів Івано-Франківської області, мотивовані християнськими канонічними іменами / В. О. Яцій / *Λογος*

Н. М. Савчук

МОТИВАЦІЯ ТОПОНИМІКОНА ГОРОДА КИЄВА

Статья посвящена исследованию топонимов в украинском языке. Автор обобщены и систематизированы теоретические материалы по теме исследования. В статье исследовано понятие «топонимии» и отражено особенности мотивации топонимов. Методом выборки отобраны топонимы города Киева из словаря-справочника Л. Пономаренко. Автор приводит классификацию топонимов в современной украинской лингвистике. Предложена собственная классификация топонимов города Киева, в основу которой положен критерий мотивации. Охарактеризована этимология происхождения названий, которые послужили мотивационной основой для образования топонимов города Киева.

Ключевые слова: *топонимикон, топоним, мотивация, классификация, город Киев, украинский язык.*

N. M. Savchuk

THE MOTIVATION OF KYIV TOPONYMY SYSTEM

The article is devoted to the study of toponyms in the Ukrainian language. The author generalized and systematized the theoretical materials from the topic of study. In the article the notion “toponymy” was studied and the peculiarities of toponym motivations were reflected. The toponyms of Kiev were chosen by the method of sample from the reference dictionary of L. Ponomarenko. The author provides classification of toponyms in the modern Ukrainian linguistics. The author offered the own classification of Kiev toponyms based upon the criterion of motivation. The etymology of originating the names, which served the motivation basis for the formation of Kiev toponyms, was characterized.

Key words: *toponymy system, toponym, motivation, classification, Kiev, the Ukrainian language.*

